

# INHOUD



Het archetypische rijk	6
Overzicht	10
<b>DEEL EEN: ROME: EERSTE SUPERMACHT</b>	<b>14</b>
I Een rijk van orde en gezag	16
II Grote Romeinen	38
III De keizers	58
IV Het bestuur	80
V Rome en de wet	98
VI Buitenlandse beleid	110
<b>DEEL TWEE: DE MACHT VAN ROME</b>	<b>128</b>
VII Het Romeinse leger	130
VIII In het leger	142
IX Wapens en manschappen	160
X De grote oorlogen	178
XI De defensie	200
XII Verval en ondergang	216
Register	250
Fotoverantwoording	256





DEEL EEN

# ROME: EERSTE SUPERMACHT

De opkomst van Rome, vanaf het mythische, eenvoudige begin van enkele dorpjes boven de rivier de Tiber tot de hegemonie over de mediterrane wereld, werd door de Romeinen als een onvermijdelijke beschikking gezien. De eigenschappen waarop de Romeinen zich beriepen – vroomheid, loyaliteit en bovenal *virtus*, dat moed, bekwaamheid, kracht en uitmuntendheid betekent – maakten hun imperium levensvatbaar, zelfs onoverwinnelijk. Zolang de burgers die eigenschappen bezaten, bleef Rome heerser over de wereld. Opmerkelijk is dat Rome, vrijwel zonder uitzondering, alle andere staten overwon, waardoor het de enige supermacht van de oude mediterrane wereld werd. In dit gebied kwamen diverse oude klassieke beschavingen samen – de Egyptische, Babylonische, Carthaagse, Etruskische, Griekse –, waardoor alleen het verre China het qua stabiliteit, macht en lange levensduur kon evenaren. Rome was de erfgenaam van deze oude beschavingen uit het Midden-Oosten en Middellandse-Zeegebied, nam hun culturen over en zette ze voort, met toevoeging van zijn eigen karakteristieke elementen, zodat een unieke beschaving ontstond. Toen Rome uiteindelijk ten onder ging, liet het rijk ons niet alleen grootse architecturale en technische hoogstandjes na – aquaducten, gewelven, wegen – maar ook het geheel aan Romeinse wetten, de katholieke Kerk en de idee van een universeel rijk waarvan iedereen, ongeacht ras, kon profiteren. Rome schonk een groot gebied vele eeuwen vrede, maar zaaide ook het ideaal van een universele, in wezen goedgunstige staat. Dit maakte van Rome een ongeëvenaarde culturele en politieke supermacht die, nog lang na zijn ondergang, de wereld bleef inspireren en beïnvloeden.

*Links: toen Rome de welvarendste en machtigste stad van de Oude Wereld werd, trok hij vreemdelingen aan, zoals ambachtshui, leraren, kooplui – en slaven.*





Boven: de Ara Pacis (het vredesaltaar) in Rome toont Augustus, zijn familie en vrienden in traditionele houding, de herinvoering van de Republiek symboliserend.

## DE VREDE HERSTELD: DE EERSTE KEIZERS: 30 v. CHR.-68 N. CHR.

In 29 v. Chr., na de lange burgeroorlogen, keerde Octavianus triomfantelijk terug naar Rome. Hij wilde een vredig, effectief maar constitutioneel bestuur instellen, iets waaraan het de Republiek de laatste decennia ontbrak. Het rijk had geleden onder de afpersingen van rivaliserende generaals en was uitgeput. Als kostenbesparing ontbond hij de helft van zijn enorme leger, waarna de soldaten zich in koloniën in het rijk vestigden. Vanaf dat moment bestond het leger uit slechts 28-30 legioenen, of ongeveer 150.000 man, ondersteund door eenzelfde hoeveelheid hulptroepen die waren

gestationeerd in kampen langs de grenzen. Als gebaar van vrede en om de stad expansieruimte te geven liet Octavianus de Serviaanse muur grotendeels vervallen. Uit respect voor de republikeinse wetten hield hij geen troepen in Italië – dat inmiddels de Povlakte omvatte – maar behield wel negen cohorten van de speciale Praetoriaanse Garde. In tegenstelling tot Caesar had hij zelden een lijfwacht in Rome. Daarvoor gebruikte hij zijn vrienden en collega's, met name Agrippa, zijn generaal en schoonzoon, en Maecenas, zijn minister voor cultuur.

### HET JULISCH-CLAUDISCHE HUIS



### VAN OCTAVIANUS TOT AUGUSTUS

In 27 v. Chr. legde Octavianus officieel zijn functies neer en kondigde de overdracht van de staat aan de vrije beschikking van de Senaat en het volk af. Vervolgens kreeg hij ze terug en aanvaardde ze dankbaar, samen met de titel 'augustus', dat 'vereerd, voorspoedig en verheven' betekent. Hij werd consul, gaf de Senaat nieuwe bevoegdheden als gerechtshof, nam deel aan debatten en werd *princeps senatus*, leider van de Senaat. Zijn functies, na zijn verholde revolutie, hadden een bestuurlijk, niet-politiek karakter. Augustus noemde zichzelf *princeps*, of eerste burger, waarmee hij vermeed koninklijk of keizerlijk te lijken. Na een ernstige ziekte legde hij in 23 v. Chr. het consulschap definitief neer. In ruil daarvoor verstrekte de Senaat hem tribunaatmacht, wat hem onschendbaar maakte, en *maius imperium*, het gezag over alle provincies. Zijn *auctoritas*, persoonlijke prestige en autoriteit, vormden de sleutel tot zijn succes, samen met zijn ouderwetse rechtschapenheid, of *virtus*.

Augustus' machtsbasis lag echter bij het leger, want hij was ook *imperator*, opperbevelhebber. Met het leger breidde hij zijn rijk uit; hij annexeerde Noordwest-Spanje en de Donaulanden van de Alpen tot de Zwarte Zee. Egypte viel ook onder zijn gezag en in 20 v. Chr. trof hij in het oosten een vreedzame schikking met de Parthen. Alleen in Germania faalde zijn expansionistische beleid,



toen Varus in 9 n. Chr. met drie legioenen werd verpletterd. Deze nederlaag stortte hem in wanhoop. Zijn kleinzonen, zijn beoogde erfgenamen, waren beiden gestorven en met tegenzin had hij zijn stiefzoon Tiberius van de trotse Claudische familie geadopteerd. Niemand van de Julisch-Claudische dynastie zou Augustus' gouden tijdperk laten herleven.

#### AUGUSTUS' ERFGENAMEN

Tiberius, een uitmuntend generaal, was een verbitterde 53-jarige man toen hij in 14 n. Chr. aan de macht kwam. Hij zette Augustus' beleid voort maar ontbeerde diens *auctoritas* en charme. Hij vertrouwde daarentegen op Sejanus, de praefectus van de Praetoriaanse Garde en eerste minister, vooral nadat hij zich in 26 n. Chr. op Capri had teruggetrokken. Naar verluidt ging hij zich daar te buiten aan seksuele perversiteiten. Hoewel deze verhalen vermoedelijk niet kloppen, illustreren ze zijn impopulariteit. Sejanus begon processen wegens verraad tegen diverse leden van de keizerlijke familie, alvorens hijzelf in 31 n. Chr. wegens verraad werd geëxecuteerd.

Tiberius' opvolger was zijn 24-jarige achterneef, Gajus, die Caligula werd genoemd vanwege de kleine laarzen (een soort *caligae*, legerkistjes) die hij als kind droeg. Caligula was aanvankelijk populair; hij schafte de processen wegens verraad af en bleek net zo gul als Tiberius vrekking was geweest. Maar na een ernstige ziekte, zes maanden na zijn aanstelling, leek hij krankzinnig te zijn geworden. Hij begon een schrikbewind en executeerde de Praetoriaanse praefectus Macro en diverse senatoren. Zijn gedrag werd steeds vreemder; hij grapte zelfs dat hij zijn paard tot consul zou benoemen. Nadat hij een tempel voor zichzelf had laten bouwen als Jupiters gelijke, werd hij in 41 n. Chr. vermoord.

Tijdens senaatsdebatten had een garde, achter een gordijn, een vijftigjarige man ontdekt: Claudius, Caligula's oom, die vanwege zijn gestotter bij de opvolging was gepasseerd. Maar Claudius was slim. Nadat hij door de Praetorianen tot keizer was uitgeroepen – hij had hen wijselijk omgekocht – volgde zijn regeerperiode de Augusteïsche tradities, afgezien van zijn verovering van Britannia in 43 n. Chr., die hem militaire eer opleverde. Claudius be-



noemde vrijgelatenen tot ambtenaren en centraliseerde het bestuur. Zijn persoonlijke leven was echter minder gelukkig. Zijn vrouw, Messalina, berucht om haar promiscuïteit, werd in 48 n. Chr. aangeklaagd voor verraad. Claudius trouwde toen met zijn nicht, Agrippina, die hem vermoedelijk vergiftigde om plaats te maken voor haar zoon, Nero.

Nero was pas zeventien toen hij in 54 n. Chr. zijn stiefvader opvolgde. Aanvankelijk werd hij begeleid door de filosoof Seneca en de Praetoriaanse praefectus Burrus en regeerde hij goed, afgezien van de moord op Britannicus, Claudius' zoon. Hij had artistieke interesses, zelfs talenten, en trad in 64 n. Chr. in het openbaar op als zanger. Inmiddels was Nero, na de moord op zijn moeder, Burrus' dood en Seneca's gedwongen zelfmoord, een tiran geworden. Het volk beschuldigde hem van de brand die in 64 n. Chr. half Rome verwoestte, hoewel hij de christenen tot zondebok maakte en velen van hen liet verbranden. Hij greep de gelegenheid aan om zijn Gouden Paleis te bouwen, het indrukwekkendste keizerlijke paleis, maar hij stelde later ook intelligente bouwvoorschriften op. Helaas verwaarloosde Nero het leger, zodat legeropstanden in 68 n. Chr. een einde maakten aan zijn heerschappij. Nadat hij zelfs door zijn slaven in de steek was gelaten, pleegde hij op 9 juni 68 n. Chr. zelfmoord. Hiermee eindigde de Julisch-Claudische dynastie en laiden er weer burgeroorlogen op in de Romeinse wereld.

*Boven: de Pont du Gard, die het Romeinse Nîmes in Zuid-Frankrijk van water voorzagt, is een van de grootste nog bestaande aquaducten en een aandenken aan de lange augusteïsche vrede. Deze periode, die in 30 v. Chr. begon, bracht het hele rijk, vooral het westen, een ongekende welvaart.*

*Onder: dit fresco van het reusachtige Gouden Paleis, dat Nero bouwde in het centrum van Rome, toont de mythe van de geboorte van Adonis – en de hoge kwaliteit van Romeinse fresco's uit die tijd.*







*Boven: de door keizer Theodosius in de vijfde eeuw n. Chr. gebouwde dubbele muren rond Constantinopel (Istanbul) staan nog steeds. Een klein deel is gereconstrueerd. Gedurende duizend jaar hebben ze bestormingen weerstaan.*

*Onder: de Porta Nigra (zwarte poort) was de ceremoniële en versterkte toegangspoort van Trier, de hoofdstad van Gallia in het latere Keizerrijk. De torens zijn meer dan 20 m hoog.*



## STADSMUREN

Sinds Augustus' tijd was Rome een open stad. De Serviaanse muren brokkelden af toen de groeiende bevolking ze overspoelde. Dit weerspiegelde Romes sterke vertrouwen in zijn militaire overwicht, dat vijanden op veilige afstand hield. Zo hadden steden aan of nabij grenslijnes ook zelden muren nodig.

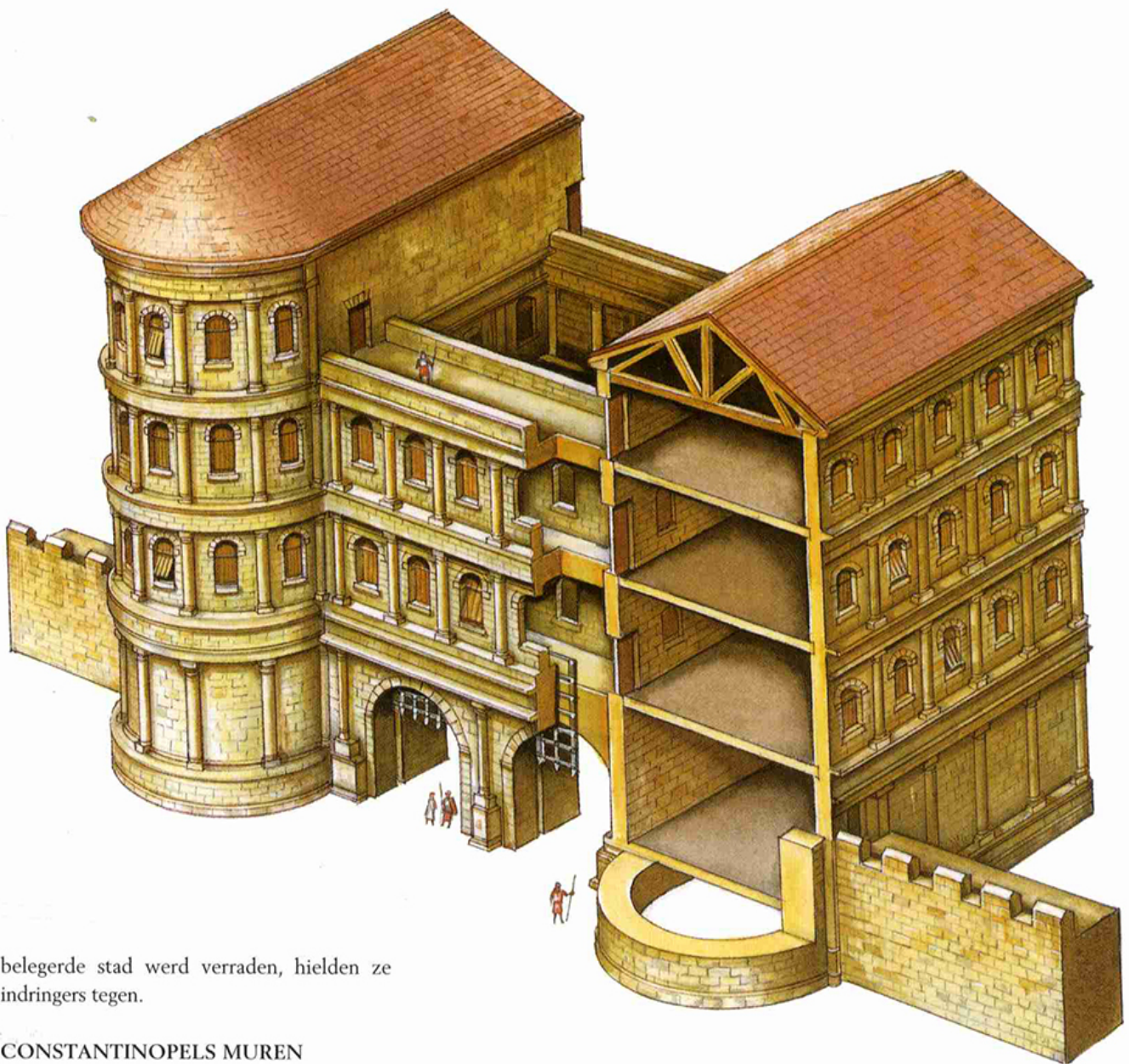
Op deze vreedzame norm bestonden uitzonderingen, want oudere steden behielden vaak hun muren. Het ver van enige grens gelegen Pompeji behield zijn stadsmuren meer om ceremoniële dan militaire redenen, tot de Vesuvius het in 79 n. Chr. verwoestte. Tijdens Boudicca's opstand in Britannia in 61 n. Chr. werden het niet-ommuurde Colchester, Londen en Saint Albans geplunderd. De Romeinen bouwden dan ook veelal muren om steden die dicht bij barbaarse gebieden lagen. Maar net als de muren om militaire kampen waren ze bescheiden toegangspoorten, eerder ceremonieel dan functioneel. Na alarmerende barbaarse aanvallen in 193 n. Chr. werden Londen en andere Britse steden echter verder ommuurd.

Halverwege de derde eeuw n. Chr. veranderde dit alles radicaal. Na omvangrijke en herhaalde barbaarse invallen begonnen steden in paniek zichzelf te ommuren met elk

hiervoor geschikt materiaal, zoals zuilen, grafstenen en beelden. Vaak omsloten ze een veel kleiner gebied dan voorheen. Autun, bijvoorbeeld, een belangrijke stad in Centraal-Gallia, ommuurde slechts een derde van de oorspronkelijke stad. De nieuwe muren van Milaan, een tijdlang de hoofdstad van het West-Romeinse Rijk, omsloten minder dan 120 hectare. Steden in het oosten slonken minder erg. Hun muren werden vaak gereconstrueerd, terwijl in Britannia de muren om Londen en York steeds massievere versterkingen kregen maar wel hetzelfde gebied beschermden. In Trier, de hoofdstad van Gallia en soms van het hele West-Romeinse Rijk, beschermden reusachtige muren een gebied van bijna 240 hectare, waardoor de stad groter was dan ooit. Bijzonder is Triers ceremoniële maar ook functionele Porta Nigra (zwarte poort), die nog bijna intact is. Zijn twee grote, halfronde vooruitspringende torens zijn vier verdiepingen (meer dan 20 m) hoog en bevatten een valhek, een eeuwenoud wapen dat weer in zwang was geraakt. Trier bleef onneembaar tot 406 n. Chr., toen de hele Rijn grens bezweek.

De muren die Aurelianus rond 270 n. Chr. om Rome liet bouwen, overschaduwden die van alle andere westerse steden. In deze in allerijl uit voornamelijk beton met een stenen gevel opgetrokken Aureliaanse muren werden talloze bestaande monumenten opgenomen, zoals de Piramide van Cestius (een tombe), de muren van het Praetoriaanse kamp, de Porta Maggiore, een deel van het Claudianaqueduct en het kleine Amphitheatrum Castrense. Ze waren ongeveer 6 m hoog en 3,6 m dik en om elke 55 m stond een vierkante toren met een plat dak voor een katapult, terwijl de grote gewelfde toegangspoorten werden geflankeerd door halfronde torens. De muren, die het grootste deel van het toenmalige Rome omsloten, waren in totaal bijna 19 km lang en hadden 383 torens. Valentinianus I (364-375 n. Chr.) liet ze als eerste versterken, vervolgens deed Honorius dat en tot 410 n. Chr., toen de





belegerde stad werd verraden, hielden ze indringers tegen.

#### CONSTANTINOPELS MUREN

De veruit grootste, effectiefste en best bewaard gebleven laat-Romeinse stadsmuren zijn de dubbele (soms drievoudige) Theodosische muren van Constantinopel, het huidige Istanbul, het hart en hoofd van het Oost-Romeinse rijk dat in het Grieks-Byzantijnse rijk overging. Ze werden tussen 413-437 n. Chr. gebouwd onder Theodosius II als reactie op de plundering van Rome. Ze vervingen Constantijns kleinere muur, die de groeiende stad niet langer omsloot. De buitenmuren waren 6 m hoog en ervoor lag een diepe gracht. De binnenmuren waren 12 m hoog, met polygonale of vierkante torens.

Aan de landkant van het schiereiland waren de muren bijna 6,4 km lang en om de punt heen gingen de dubbele muren over in een enkele muur.

Aan de andere kant van de Gouden Hoorn werd de kleine stad Pera op identieke wijze beschermd en door de havenmond kon een ketting worden getrokken om vijandelijke schepen tegen te houden. De muren trotseerden alle indringers – behalve verraders – tot 1453, toen ze door Turks belegeringsgeschut werden verwoest. Dit maakt ze vermoedelijk tot de duurzaamste en beste vestingwerken uit de geschiedenis.

*Boven: Triers Porta Nigra (zwarte poort) dateert van de vierde eeuw n. Chr. De twee 20 m hoge torens bevatten een valhek. De poort dankt zijn goede staat aan het feit dat tijdens de Middeleeuwen een deel ervan als kapel dienstdeed.*



## KOLONIËN EN NEDERZETTINGEN VOOR VETERANEN

*Onder: koloniën, die oorspronkelijk waren bedoeld voor veteranen, werden vanaf Julius Caesars tijd in het hele rijk gesticht. Ze fungeerden als reserve voor de reguliere legioenen en droegen onbedoeld bij aan de romanisering van het rijk, wat cruciaal was. Koloniën als York en Keulen werden later belangrijke steden.*

Vanaf de tijd van de Midden-Republiek had Rome zijn macht uitgebreid door het stichten van koloniën op strategisch belangrijke plaatsen, eerst op het Italiaanse schiereiland, daarna in Gallia Cisalpina. Oorspronkelijk waren deze *coloniae* nederzettingen van Romeinse burgers met een normale Romeinse stadsconstitutie, maar later hadden sommige alleen Latijnse privileges, een stap op weg naar het volledige burgerrecht dat in het Principaat nuttig bleek. Ze hielpen het Keizerrijk zich te verenigen.

Gajus Gracchus stelde als eerste voor om buiten Italië, in Carthago, een kolonie te stichten voor arme Romeinen, een idee dat Saturninus in 102 v. Chr. nieuw leven inblies voor de veteranen van Marius' legers in Noord-Afrika, Zuid-Gallia en Griekenland. Het was echter Julius Caesar die op grote

schaal veteranenkoloniën stichtte: in Spanje, waarvan nog het Charter van Urso (Colonia Genetiva Julia) bestaat en waar oudere steden, zoals Cartagena en Tarragona, volledig Romeinse koloniën werden; in Gallia, bij Fréjus (Forum Julii) en Arles (Arelate); bij Carthago en Korinthe (beide sinds 146 v. Chr. ruïnes) en in Griekenland, Syria en zelfs aan de Zwarte-Zeekust. Vele hadden strategische waarde.

Augustus, die na Actium in 31 v. Chr. voor naar verluidt 300.000 veteranen grond moest vinden, stichtte ongeveer 75 nederzettingen: 28 in Italië, zoals Turijn (Augusta Taurinorum), waarvan de mooie poort nog bestaat, en Aosta (Augusta Praetoria), tegenover de Alpen. In de *Res Augustae*, zijn memoires, benadrukte hij dat hij een redelijke prijs had betaald voor de grond. Andere nederzettin-





gen lagen verspreid over het rijk: Mérida en Zaragoza (Caesar-Augusta) in Spanje; Nîmes en Avignon in Gallia; Patras en Nicopolis (nabij Actium, 'victorieuze stad') in Griekenland; en om het rijk in Afrika, Macedonia, Syria, Galatia (noordelijk Centraal-Turkije) en Pisidia (Centraal-/Zuidwest-Turkije).

Sommige waren gebouwd als vestingstad, zoals die in Galatia en Pisidia, andere werden welvarende steden. Tarragona beweerde in de tweede eeuw n. Chr. een bevolking van 400.000 mensen te hebben – misschien is dit overdreven, hoewel Tarragona de hoofdstad van het Iberische schiereiland en een centrum van de keizercultus was.

Al deze nederzettingen – meestal kleine met enkele duizenden veteranen maar soms steden van 10.000-15.000 mensen – hielpen het rijk te urbaniseren en romaniseren. De oudere soldaat-burgers verschaften in theorie versterkingstroepen voor legioenforten en in elk geval rekruten voor de volgende generatie legioenen. Toen ze permanent werden groeiden enkele van deze grote militaire bases aan de grenzen uit tot steden met hun eigen *canabae* (nederzettingen). Soms werd op de westoever van de Rijn een kolonie gesticht die die nederzettingen dan inlijfde, zoals bij Keulen (Colonia Agrippina). In Oost-Algerije bestaat een nog vrijwel intacte Trajaanse veteranenkolonie bij Timgad (Thamugadi), met zuilengangen en gewelven die nu uitkijken over een ooit vruchtbaar, maar nu dor landschap.

#### TROTSE ROMEINEN

Toen de koloniën waren gevestigd, ontwikkelde zich een trotse strijd om het Romein-zijn. Lokale aristocratieën, vooral in het westen, wedijverden met elkaar om in kleding, daden en naam Romein te worden – in het nog lang hellenistische oosten lag dat anders. Mannen wier vader Gallische hoofdmannen waren geweest, namen een drievoudige Romeinse naam aan en hun zonen beschouwden zichzelf als Romein. In de eerste eeuw n. Chr. schreef Strabo dat, bijvoorbeeld, in Vienne (Vienna), aan de oevers van de Rhône, 'de Allobrogen altijd oorlog voerden maar er nu de vlakten en valleien bebouwen en in dorpen wonen, behalve hun edelen die



Boven: de ruïnes van het theater van Bostra, in het huidige Syrië, dat na Trajanus' annexatie van Arabia Petraea hoofdstad werd en bloeide.

in Vienne leven. Ooit was dat een dorp (...) maar ze hebben er een stad van gemaakt.' Al in 70 v. Chr. vestigden zich er Italianen en een eeuw later roemde Claudius het als een *ornatissima et valentissima colonia* (een uitstekende, bloeiende kolonie). Stroomopwaarts aan de andere kant had zijn rivaal Lyon (Lugdunum, de 'dun' herinnert aan de Gallische oorsprong) een theater voor 11.000 toeschouwers, een odeon met 5000 zitplaatsen voor meer selecte gezelschappen en een grote centraal verwarmde basiliek. Lyon bloeide op het knooppunt van Gallia's Romeinse wegennet.

De noordelijker stad Trier (Augusta Treverorum) werd een handels- en industrie centrum waar zich de Treveri vestigde en werd volledig geromaniseerd. Hier ontstond ook een nieuwe beeldhouwstijl. De stad werd later de hoofdstad van Gallia, en soms het hele westen, met een basiliek, baden en paleizen.

De piepkleine maar volledig autonome Britse *colonia* Gloucester (Glevum) werd gesticht onder keizer Nerva (96-98 n. Chr.) en voegde zich met deze gekoesterde status bij Lincoln en Colchester. Dichterbevolkt was het nabijgelegen Cirencester (Corinium), dat zich erop liet voorstaan alle burgerrechten te hebben zonder een *colonia* te zijn. Hadrianus gaf veel nederzettingen Latijnse rechten en gaf hun raadsleden en decuriones (magistraten) het Romeinse burgerrecht. Zo werden de Romeinse beschaving en het burgerrecht verspreid.

Onder: een avondplaatje van Timgad, Algerije, in wat vroeger een vruchtbare provincie was.

